

TARİHİ TÜRK YAZI DİLLERİNDE HECE YİNELENMESİ İLE KURULAN PEKİŞTİRİLMİŞ SÖZCÜKLER

Oğuz ERGENE*

ÖZET

Türkçede bir sözcüğün anlamı, türlü yollarla pekiştirilmekte ve kuvvetlendirilmektedir. Özellikle sıfat ve zarfların pekiştirilerek anlam yoğunluğunun artırılması, Türkçenin tarihi ve çağdaş yazı dillerinde geniş bir kullanım alanına sahiptir. Bu yazı dillerine ilişkin metinler incelendiğinde söz konusu pekiştirmelerin ekle ya da yineleme yoluyla yapıldığı görülmektedir. Hece yinelenmesi ile pekiştirilen sözcükler ise Türkçenin ilk yazılı metinlerinden beri görülen pekiştirme örnekleri içinde önemli bir yer tutar. Bu tür pekiştirmeler, sıfat ve zarfların genellikle ilk hecesinin yinelenerek bu amaç için kullanılan belli ünsüzlerden biri ile sonlandırılması ve sözcüğün başına getirilmesi ile oluşmaktadır. Kimi zaman başka seslerin de bu yapıya eklendiği ve pekiştirmenin genişletildiği görülür. Hece yinelenmesi ile pekiştirilmiş sözcüklerin tarihi Türk yazı dillerinde belirlenen örnekleri arasında, Türkiye Türkçesindeki biçimlerle koşutluk taşıyanlar bulunduğu gibi özgün biçimler de görülmektedir. Bu çalışmada, Türkçenin tarihi yazı dillerinde kullanılan sözcüklerin hangilerinin hece yinelenmesi yoluyla pekiştirildiği ve bu sözcüklerin dönemlere göre ne tür değişiklikler sergilediği, Türkiye Türkçesinin ölçünlü dilindeki biçimlerle karşılaştırılarak incelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: yineleme, pekiştirme, pekiştirilmiş sözcük, Eski Türkçe, Orta Türkçe, Türk dilleri

INTENSIFIED WORDS DONE VIA REDUPLICATION IN HISTORICAL TURKIC WRITTEN LANGUAGES

ABSTRACT

The meaning of a word can be marked and intensified through various ways in Turkish; particularly, adjectives and adverbs' meanings are increased via intensivity. Such a usage has a wide usage scope in both historical and contemporary Turkic written languages. When the texts related with written languages are examined, it can be said that these intensifications have been done via reduplication or affix. On the other hand, the words done with syllable reduplication have had an important place since Turkish's first written texts. Such kind of intensified words are generally created via reduplicating the first syllable of adjectives and adverbs, finishing them with a consonant used for this purpose, and taking it to the beginning of the word. For some instances, it can be observed that some other sounds are added to this structure, and the intensification is extended. Among the examples of intensified words done with syllable reduplication in

* Dr., MEÜ Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü, oguzergene@hotmail.com

Turkic written languages, there are words either parallel or unique when compared with Turkey Turkish. Thus, the present study tries to identify which words are intensified through reduplication and what kind of changes these words illustrate in line with the periods in historical Turkic written languages via comparing with the standard language.

Key Words: reduplication, intensity of meaning, intensive word, Old Turkic, Middle Turkic, Turkic languages

1. Giriş

Türkçe Sözlük'te, “sertleşmek, katılaştırmak; sağlamlaştırmak, tahkim etmek; güçlendirmek” biçimlerinde tanımlanan (TDK, 2011, s. 1907) pekiştirmenin ilgili başka kavramlarla birlikte terim sözlüklerinde madde başı olarak ele alınıp değerlendirildiği, dilbilimi ve dilbilgisi kaynaklarında özel bir kapsam oluşturduğu ve alan yazında, kimi sözcük türlerinin bir alt başlığı olarak işlendiği görülmektedir.

Dilbilgisi ve dilbilimine ilişkin terim sözlükleriyle Türkiye Türkçesi gramerini konu edinen kaynaklarda, pekiştirmeye ilişkin türlü değerlendirmeler yapılmıştır. Terim sözlüklerinde pekiştirmeye ve özellikle sıfatlarla zarfların hece yinelenmesi ile pekiştirilmesine ilişkin değerlendirmeler ile kullanılan terminoloji kimi farklılıklar göstermektedir. Hatiboğlu, “Türkçede çok defa sıfatın, bazen adın ilk hecesindeki ünlünün, baştaki ünsüzle birlikte **-p-, -m-, -r-, -s-** ünsüzlerinden biriyle veya ünlüyle başlayan bir adın ya da sıfatın yalnız **-p-** ünsüzüyle kapatılmasından meydana gelen hecenin, aynı sıfatın veya aynı adın başına eklenmesiyle kurulan kıpkırmızı, sapsağlam veya sapsağlam, yemyeşil, tertemiz, mosmor, tastamam...” gibi sözcükleri “pekiştirmeli sözcük” genel başlığı altında verirken bu sözcüklerin kullanımları gereği değişik sözcük türlerine giren biçimlerini “pekiştirmeli ad, pekiştirmeli belirteç, pekiştirmeli sıfat” alt başlıklarında değerlendirmiştir. Yazarın “pekiştirmeli sözcüklerde kavramı kuvvetlendirmek için türeyen ünlü” için kullandığı terim ise “pekiştirme ünlüsü”dür (Hatiboğlu, 1972, s. 78, 79). Korkmaz, pekiştirmeyi “kök kelimenin belirttiği özelliği çeşitli yollarla yoğunlaştırma” biçiminde tanımlamış; “kapkara, yemyeşil, yusuvarlak, tertemiz” gibi sıfatları “pekiştirme sıfatı” terimiyle adlandırmıştır. Yazar, “çepeçevre, güpegündüz, yapayalnız” gibi örneklerde, “pekiştirme ögesi ile asıl kelime arasına eklenen (A) ünlüsü”nü “pekiştirme ünlüsü”; sözcüğün açık olan ilk hecesine söz konusu ünsüzlerin getirilip kapatılması ile oluşturulan hecelerle pekiştirme ünlüsü kullanılıp iki açık hece durumunu alan heceleri ise “pekiştirme hecesi” terimiyle karşılamıştır. Korkmaz, aynı biçimde kurulup önünde yer aldığı sıfat ya da eylemi pekiştiren sözcükleri “pekiştirme zarfı” başlığı altında incelemiştir. Yazarın ad, sıfat ya da zarf görevindeki sözcüklerin sözü edilen yollarla pekiştirilmesi ile oluşan sözcükler için kullandığı daha geniş kapsamlı terim ise “pekiştirilmiş kelime”dir (Korkmaz, 2010, s. 173-176). Dilbilim Sözlüğü'nün “pekiştirme” maddesi, “niteleyici belirteç ve eylemlerin çeşitli yollarla anlamlarının artırılması işlemi” biçiminde açıklanmış ve “yemyeşil, kıpkırmızı, masmavi, tertemiz” sözcükleri ile örneklenmiştir. Aynı eserde, bu tür sözcükler ise “pekiştirmeli” terimiyle karşılanmıştır (İmer, Kocaman, Özsoy, 2011, s. 212). Pekiştirilmiş ad, sıfat, zarf ve eylemler için kullanılan bu terim, başka terim sözlüklerinde de yer almaktadır (Topaloğlu, 1989, s. 122; Vardar, 2002, s. 159).

Türkçede bir sözcüğün pekiştirilerek anlam yoğunluğunun artırılması değişik yollarla gerçekleşmektedir. Bunun için kimi zaman ek kullanılmıştır. Karşılaştırma yapmak ve üstünlük göstermek için kullanılan /+rAk/ [Eski Anadolu Türkçesinde ve kimi çağdaş Türk yazı dillerinde /+rAk/ ile nöbetleşen /+IrAk/ (Eckmann, 1988, s. 51)] yapım eki; pekiştirme işlevini, karşılaştırma yoluyla gerçekleştirmekte ve bu görevle Türkçenin tarihi ve çağdaş yazı dillerinde, Türkçe ya da yabancı kökenli ad, sıfat ve zarflara sıkça getirilmektedir: bāgrāk “çok büyük, çok soylu bey” (İKPÖ LXVI.5); kıtırāk “daha güçlü, daha kuvvetli” (KTR 37/48a3), süçigrek “daha tatlı” (KB 3913); edgürek “daha iyi, daha hayırlı” (KT 345b/6), lañifrak “daha hoş, daha güzel” (NF 280-9); bimārāk “daha hasta” (BD 32/6); ‘azizrek “daha üstün” (GT 346/13); ulurāk “daha büyük, daha yüce” (KKü 18a/5), azırāk “daha az” (KG 14b-13), yigirek “daha iyi, daha üstün” (SN 307); eskirāk “daha eski” (Öztürk, 2007, s. 301), cakşırak “daha iyi” ~ semizirek “daha şişman” (Kasapoğlu Çengel, 2005, s. 118), naqtırāk “daha keskin” ~ uzunırāk “daha uzun” (Tamir, 2007, s. 439)...

Türkçede kullanılan pekiştirme yöntemleri arasında yineleme ve bu yolla kurulan *ikilemeler* önemli bir yer tutar. Ağakay, “yeni bir kavram anlatmak veya belli bir kavrama değişik bir renk vermek üzere birbirine koşulan iki kelimedenden tek bir kuruluş, temelli, anlamca bağımsız bir kuruluş türetmek” biçiminde tanımladığı bu tür sözcük gruplarını “kelime koşması” terimi ile karşılamıştır. Yazar, “az çok, hayal meyal, can ciğer, canla başla, belli belirsiz, görmüş geçirmiş, ekip biçmek, o gün bu gün, har vurup harman savurmak...” gibi örneklerle işlediği bu koşmalardaki sözcüklerin (koşukların) dizilişini belli ilkelere dayandırmaktadır (Ağakay, 1988, s. 98 vd.).

Pekiştirme amaçlı olarak genellikle sıfat ya da zarf görevindeki sözcüklerin aynen yinelenmesi (güzel güzel, yavaş yavaş, fırl fırl...), kendisiyle aynı, yakın ya da zıt anlamlı başka bir sıfatla, zarfla birlikte kullanılması (deli divane; doğru dürüst, derme çatma; er geç, iyi kötü...), bu türdeki sözcüklerin ek olarak -kimi zaman bir ses benzerliği de yaratılarak- art arda kalıplaşması (irili ufaklı, yerli yersiz, güle oynaya, körü körüne...), anlam açısından yardımcı bir işlev üstlenmiş eşgörevli başka bir sözcükle kullanılması ya da bu nitelikteki iki sözcüğün birlikteliği (hayal meyal, ufak tefek, yırtık pırtık; eciş bücüş, ıvır zıvır...), yinelenen sözcüklerden ikincisinin /m-/ ile başlatılması (ev mev, okul mukul; hasta masta, para mara...) ikilemelerin oluşma biçimleri arasında gelmektedir (Hatiboğlu, 1981, s. 21, 58, 59). Bunlar arasında yer alan ve ikinci sözcüğünün başında /m-/ dışındaki seslerin bulunduğu ikileme örnekleri, Türkçenin tarihi yazı dillerinde, Türkiye Türkçesinin ölçünlü dilinde ve ağızlarında kullanılmaktadır. Araştırmacılar; ikinci sözcüğün başında, /m-/ dışında /c-/, /s-/ (Swift, 1963, s. 121), /g-/ (Çağatay, 1978, s. 34), /z-/, /ç-/, /f-/ (Hatiboğlu, 1981, s. 21), /k-/ (Tuna, 1986, s. 188), /b-/, /p-/, /s-/ (Müller, 2004, s. 63), /b-/, /p-/, /s-/, /t-/, /y-/, /z-/ (Yastı, 2007, 58-59) seslerinin bulunduğu ikilemeleri belirlemiş ve örneklemiştir. Abik de Derleme Sözlüğü’nün taranmasıyla ikinci sözcüğünün başında /m-/ dışında; /b-/, /c-/, /ç-/, /d-/, /f-/, /g-/, /k-/, /n-/, /p-/, /s-/, /ş-/, /t-/, /v-/, /y-/ ve /z-/ sesleri bulunan ikilemeleri kaydetmiştir (Abik, 2010a, s. 13 vd.). Türkiye Türkçesinde, +II/+IU yapım eki almış iki adın oluşturduğu ikileme örneklerinin ise eş anlamlı sözcüklerle yapılanlarında (“akıllı uslu, gizli saklı, güçlü kuvvetli...”) +II/+IU (< ET +IIg/+IUg) sıfat yapma eki kullanılmış, zıt anlamlı ve anlam yakınlığı bulunan sözcüklerle yapılanlarında (“altı üstlü, analı babalı, allı pullu...”) da Eski Türkçe birliktelik anlamı veren +II...+II yapısı belirlenmiştir (Abik, 2010b, s. 2. vd.).

Hece yinelenmesi yoluyla kurulan sözcükler, geniş bir kullanım alanına sahip yinelemeler arasında pekiştirme işlevli olarak kullanılabilir. Hatiboğlu, pekiştirmenin bir tür ikileme olduğunu ve ikilenip tekrarlanan hecelerden birinin pekiştirme ünsüzü ile “değişik bir biçime” büründüğünü belirtmiştir. Yazara göre Türkçede pekiştirme, belli kurallar çerçevesinde yapılmakta, pekiştirmede “sözcüğün ön sesi, ilk hecesi ve hece sayısı” göz önünde bulundurulmaktadır; örneğin patlayıcı dudak ünsüzüyle başlayan *pembe, mor* gibi yabancı sözcükler pekiştirilirken yine dudak ünsüzü olan /p/ ya da /m/ kullanılmaması, bu kurallar arasındadır. Hatiboğlu; Türkçenin tarihi yazı dillerine ilişkin metinler incelendiğinde sözcüklerin genellikle /p/ sesi ile pekiştirildiğini hatta bu sesin ilk örneklerin tamamına yakınında görüldüğünü, dile yabancı sözcüklerin yoğun olarak girişinden sonra kimi ses tekrarlarından kaçış amacıyla /p/ ünsüzü yanında “s, m, r” ünsüzlerinden de yararlandığını belirtmiştir. Yazar, pekiştirmenin yapılabilmesi için gerekli olan heceyi ise pekiştirme hecesi olarak değerlendirmiş, bunun da pekiştirilecek sözcüğün ilk hecesine “p, m, s, r” ünsüzlerinden birinin eklenmesiyle kurulduğunu ayrıca söz konusu heceye pekiştirme eki ya da önek denemeyeceğini kaydetmiştir (Hatiboğlu, 1973, s. 7, 18, 22, 25, 28).

Banguoğlu, “vasfın yoğunluğunu salt olarak yüksek derecesiyle gösteren” sıfatlar için “berkitme sıfatları” terimini kullanmıştır. Yazar, bu tip sıfatları oluşum yollarına göre ikiye ayırır. Bunlardan ilki ve “en çok” kullanılanı, “benzer hece katkısı (paronomasie)” yoluyla oluşan yani niteleme sıfatlarının ilk hecelerinin *m p s r* ünsüzlerinden biriyle kapatılıp oluşan hecenin sözcüğün başına getirilmesi ile yapılan örneklerdir. Bu özellikteki “dümdüz, apaçık, besbelli, tertemiz, cascavlak” gibi sözcüklerde, “ilk iki hecede önseslerin tekrarlanması” sağlanmış; söz konusu ekleme hece, pekiştirme işlevli bir “ön ek” yerini tutmuştur. Bu yöntem, Türkçede sıfatları aynen tekrarlayarak ya da anlamca ilişkili sözcüklerle ikileme kurarak pekiştirme yollarından örneksenerek oluşmuş olabilir. İkinci bir pekiştirme yönteminin kullanıldığı “düpedüz, sapasağlam, yapayalnız, çepeçevre, güpegündüz” gibi az sayıdaki örnekte ise eklenen heceden sonra bir düz ünlünün türemesiyle ikinci bir hece oluşmuştur (Banguoğlu, 1986, s. 348, 349).

Gencan, “pekiştirmeli sıfatlar” başlığıyla verdiği örneklerde, sıfatların “kimi öneklerle” pekiştirilebileceğini belirtmiştir. Yazar, “yemyeşil, ipince, tertemiz, kaskatı” gibi örneklerin, kimi niteleme sıfatlarının ilk ünlüsüne kadar olan bölümünün *m, p, r, s* ünsüzlerinden “yakışanı” ile sonlandırılması ve önek biçime giren bu birimin sıfatın başına eklenmesi yoluyla oluştuğunu vurgulamıştır. Gencan, “sapasağlam, düpedüz, yapayalnız, çırılçıplak” gibi örnekleri, “bir ünlü ya da bir *-l* artmasıyla pekişenler” olarak değerlendirmiş, buna benzer biçimde öbekleşmiş adların varlığına da değinmiştir (Gencan, 2001, s. 206, 207).

Demircan; sıfat ya da zarfların hece yinelenmesi ile pekiştirilmiş örneklerine “hecesel ikileme” alt başlığında yer vermiştir. Yazar “niteliğin pekiştirilmesi” maddesinde, bu biçimde pekiştirilen sözcükleri bir tür “yarı ikileme” saymış; bu sözcüklerin yapılış biçimi olarak da sözcüğün başına sırasıyla o sözcüğün ilk ünsüzü, ilk ünlüsü ve kapatıcı bir ünsüzün oluşturduğu “kapalı bir hece”nin eklendiğini belirtmiştir. Demircan; kapatıcı ünsüz olarak kullanılan “p, m, s, r” seslerinin seçiminde de “tam ikilemeden kaçış (top top yerine tortop), ünsüz ikizleşmesinden kaçış (mammavi yerine masmavi), geçiş zorluğu ve olası benzeşmelerin önlenmesi (bopboz yerine bomboz)...”

gibi düzenleyici kuralların ve kısıtlamaların bulunduğunu belirtmiştir (Demircan, 2001, s. 98 vd.)

Korkmaz, “anlamı güçlendirilmiş” sıfatları “pekiştirme sıfatları” olarak adlandırmış; “benzer hecelerin tekrarı” ilkesine göre oluşturulan bu sıfatların, niteleme özelliğini en yüksek derecede gösterdiğini belirtmiştir. Yazar, bu sıfatların türetilme yolunu ise ilk hecesi ünlü ile biten niteleme sıfatlarında bu hecenin sonuna “*m, p, r, s* ünsüzlerinden biri getirilerek oluşturulan hece, sıfatın başına eklenir”; ilk hecesinin sonunda ünsüz bulunan sıfatlarda da “sıfatın başına, ilk hece sonundaki ünsüzün yerine yine *m, p, r, s* ünsüzlerinden birinin getirilmesi ile oluşturulan hece eklenir” biçiminde açıklamıştır. Sıfatın önüne gelen hecenin *m, p, r, s* ünsüzlerinden hangisiyle sonlanacağı, “sıfatın ses yapısı içinde” pekiştirmeye daha uygun ünsüzün hangisi olduğu ölçütüne bağlıdır. Korkmaz’a göre “döp-e-düz, sap-a-sağlam, sır-il-sıklam” örneklerinde ise pekiştirme hecesi bir ünlü ya da ünsüzle genişletilmiştir (Korkmaz, 2003, s. 348).

Müller; sınıflandırdığı yinelemeler arasında, “çoğu durumda sıfat ve zarfa uyarlanan” ve “*m, p, r, s*” ünsüzleriyle yapılan sözcüklerin bu yolla kurulduğunu belirtmiş ve konuyla ilgili olarak “ap-acı, ap-ansız, bam-başka, büs-bütün, çar-çabuk, gep-genç, sım-sıcak, sır-sıklam” örneklerini vermiştir (Müller, 2004, s. 15).

Ediskun; “kurallı bileşik sıfatlar” başlığı altında sunduğu örneklerde, konu olarak incelemeye çalıştığımız türdeki pekiştirmeyi bu tip sıfatların yapıma yollarından biri olarak değerlendirmiştir. Ediskun’a göre bu tip bileşik sıfatlar; kimi sıfatların, adların, yansımaların ilk hecelerindeki birinci ünlü harfe kadar olan ögenin alınıp bunun sonuna “uyarıma göre” *m, p, r, s* harflerinden birinin getirilmesiyle elde edilen hecenin sözü edilen sözcüklerin başına eklenmesi ile kurulur. Yazar, “çırılçıplak (ayaklar), sırlısıklam (giysi), yapayalnız (insanlar), çepeçevre (duvar), düpedüz (hareket), sereserpe (eşya), darmadağınık (odalar), karmakarışık (işler)” örneklerini sözü edilen kurala “aykırı görünen” bileşik sıfatlar olarak değerlendirmiş; “söze bir güç vermek için sıfatların başına bir hece getirilmesiyle elde edilen” sıfatları “pekiştirme sıfatı” olarak değerlendirmiştir (Ediskun, 2005, s. 155).

Sıfat ya da zarf görevindeki sözcüklerin anlamlarının türlü yollarla belirginleştirilip kuvvetlendirilmesine ve bu yolla söz konusu sözcüklerin, önlerinde yer alarak tümlediği başka adların ya da eylemlerin niteliklerinin daha üst bir dereceyle ifade etmesine Türkçenin ilk yazılı metinlerinden beri sıklıkla rastlanmaktadır. Tarihi Türk yazı dillerine ilişkin metin yayınları incelendiğinde kimi örnekleri Türkiye Türkçesindeki biçimlerle koşutluk taşıyan pekiştirilmiş sözcük kullanımları örneklenmiştir. Değişik yollarla yapılan bu pekiştirmeler arasında, hece yinelenmesi ile anlam yoğunlukları artırılmış sıfatlar ve zarflar dikkat çekicidir.

2. Tarihi Türk Yazı Dillerinde Hece Yinelenmesi ile Kurulan Pekiştirilmiş Sözcükler ve Kaynak Eserlerde Konuya İlişkin Değerlendirmeler¹

2.1. Eski Türkçe

¹ Metinlerden ya da kaynak çalışmalardan alınan örneklerin çeviri yazılı biçimlerinde ya da bitişik ve ayrı yazımlarında, o eserdeki özgün biçime uyulmuştur.

Gabain, “pekiştirme” alt başlığıyla verdiği örnekleri ikiye ayırmaktadır. Bunlardan biri, “aynı kökten iki kelimenin aynı ilk sesi vermesinden meydana gelir” diğeri ise bir sözcüğün ilk hecesinin bu sözcüğün önüne getirilip bir /k/ ya da /p/ eklenmesiyle oluşur eğer hece ünsüzle bitiyorsa sözcüğün ilk ünsüzü ile onu izleyen ünlü sözcüğün önüne alınır. Gabain (1988, s. 130), “Ekler” bölümünde de bir adın önüne “ünsüz olan ön ses” ile onu izleyen ünlünün getirilmesi ve bu biçimbirimin bir dudak ünsüzü ile sona erdirilmesi yoluyla “ses oyunu” ile kuvvetlendirmelerin yapıldığını *kap-ğara* “kapkara” örneği ile açıklar. Ancak “kuvvetlendirilmesi gereken kelime” bir dudak ünsüzü içeriyorsa “kuvvetlendirici ön hece”, dudak ünsüzü dışındaki bir ünsüzle bitirmektedir. Eserde bu durum için verilen örneklerse *tük-tümen* “binlerce”, *ğız kıwırğak* “kısıvrak” sözcükleridir. Yazarın bu yolla oluştuğunu öne sürdüğü başka bir örnek de tek başına kullanılmayıp “amı (< am+tı)” sözcüğünde yaşayan “am” ile yapıldığını düşündüğü *apam* (< *ap am*) “şimdi” sözcüğüdür (Gabain, 1988, s. 115).

Erdal, *Old Turkic Word Formation*'da yer alan “yinelemeler” alt başlığında, bu sözcüklerin sıfatların içeriğini kuvvetlendirmek için kullanıldığını; bunlar arasında renk adlarının ayrı bir grup oluşturduğunu belirtmiştir. Erdal'a göre “Yinelenen eğer varsa baştaki ünsüzdür ve ilk ünlüdür ve /p/ ünsüzü, kökle tekrar edilen fonem dizisinin arasına yerleştirilir.” Yazar, yinelenmiş renk adları arasında “kara, (y)ürün, kızıl, yaşıl, kök ve sarığ yani ‘siyah-beyaz’ çifti ve dört ana renk ‘kırmızı’, ‘yeşil’, ‘mavi’ ve ‘sarı’”yı bulmuş; aslında renk adlarının +*rAk* ile genişletilmemesinin hiç rastlantı olmadığını, bunun tümleyen dağılımı için de anlamlı bir durum oluşturmadığını vurgulamıştır, “çünkü çok sayıda leksik öge, her iki biçimde de genişletilebilir”. Erdal; +*rAk* ekinin adı nitelik ve derece açısından yoğunlaştırdığını, bunu da yinelemenin yapmadığını kaydetmiştir. “İşte bu yüzden yineleme, asla karşılaştırmaya hizmet etmez.” değerlendirmesini yapmıştır (Erdal, 1991, s. 65).

Erdal, *A Grammar of Old Turkic*'te yer alan “sıfatların ve zarfların kuvvetlendirilmesi” alt başlığında, yinelemelerin sıfatlarla ve zarflarla sınırlı kuvvetlendirmenin bir başka aracı olduğunu belirtmiştir. Erdal'a göre “Bu noktada eğer ünsüzle başlıyorsa kök, ilk ünsüzün oluşturduğu heceyi önüne alır; bunu ilk ünlü ve *p* izler. Bu, ekli olmayan tek morfolojik üretme sürecidir. Neden, ikonik olmalıdır (modern dillerde eklenen hece, sözcük vurgusu taşır)”. Yazar, konuya ilişkin “kap+kara, tüp+tüz, ap+arığ, ep+esen, tup+tutçı” örneklerini vermiştir (Erdal, 2004, s. 150, 151).

DTS'de, “ap ak” ve “ap arığ” sözcükleri “ap (I)” madde başında; “top tolu” sözcüğü ise “top II” madde başında yer almış ve örneklendirilmiştir (Nadelyayev, Nasilov, Tenişev ve Şçerbak, 1969, s. 47, 575).

EDPT'de *ap/ep* biçim biriminin “genellikle renk ya da fiziksel biçim bildiren isim ve sıfatlardan önce gelen yineleyici, pekiştirici bir ön ek” olduğu belirtilmiş; aynı eserde geçen *kap/kıp* maddesinde de “sıfatlara ses yinelemeli bir önek” açıklaması yapılmıştır. Her iki madde başı için de Türkçenin tarihi yazı dillerine ilişkin örnekler sıralanmıştır (Clouston, 1972, s. 3, 578).

Eski Türkçe dönemine ilişkin metin yayınlarının ya da kimi kaynak eserlerin taranmasıyla belirlenen hece yinelemeli pekiştirmeler aşağıda sıralanmıştır:

apak “apak, bembeyaz”: “...anuğ başı soğuktın *ap ak* turur” (DTS, s. 47)

apalçak “çok alçak”: *ap alçak* (UW II/92; akt. Müller, 2004, s. 307)

aparig “tertemiz, apaçık”: “...edgüke ayıgka ilintürmedin yapşinturmadın atkaksızın *ap arig* süp süzük tüp tüz kılurlar.” (AY 293/19-22), “...yeri yap yazı tüp tüzdem *ap arig* süp süzök erip...” (BuddhUig II 78; akt. Erdal, 1991, s. 66), *ap arig* (UW III/182; akt. Müller, 2004, s. 307)

epesen “sapasağlam”: *ep esen* (Maitr. 106v3; akt. Erdal, 1991, s. 66)

kapkara “kapkara”: *kap kara* (TT III; EDPT, s. 578)

kıpkızıl “kıpkızıl, kıpkırmızı”: *kıpkızıl* “kıpkızıl, kıpkırmızı” (EUTS, s. 176)

köpköni “dosdoğru”: “tüp tüz tişleri, *köp köni* bodı sını, tep tegirmi et’özi, up uzun torlug eligi adakı ... bantatu kepez teg yup yumşak ulı ayası...” (MaitrGeng 11b/19-29; akt. Erdal, 1991, s. 66), “...säkiz y(e)g(i)rminç yulun täg *köp köni*...” (Maitrisimit 0-2/2.05; VATEC-Projekt)

sepsem “çok sessiz”: *sep sem* (BSU 144, 229; akt. Müller, 2004, s. 297)

süpsüzük ~ süpsüzök “apaçık, açık seçik”: “...edgüke ayıgka ilintürmedin yapşinturmadın atkaksızın *ap arig süp süzük* tüp tüz kılurlar.” (AY 293/19-22), “...yeri yap yazı tüp tüzdem *ap arig süp süzök* erip...” (BuddhUig II 78; akt. Erdal, 1991, s. 66), “...[mün]süz *süp süzük* .. süzülmiş y(a)ruk biligingiz...” (AY 646/9-11)

teptegirmi “desdeğirmi, yusuvarlak”: “küt buyan-lar iligi-niṅ kütluğ bod-ınta / kulaç-ça erip *tep tegirmi* pravış-ı erür” (ETŞ 9/17-18), “tüp tüz tişleri, köp köni bodı sını, *tep tegirmi* et’özi, up uzun torlug eligi adakı ... bantatu kepez teg yup yumşak ulı ayası...” (MaitrGeng 11b/19-29; akt. Erdal, 1991, s. 66)

toptolu “dopdolu”: *top tolu* (QBN 227-5; DTS, s. 575)

tuptutçı ~ tuptuçı “aralıksız, sürekli”: *tup tutçı* (BT XIII 1, 82; akt. Erdal, 1991, s. 66)

tüktümen “binlerce”: “*tük tümen* türlüğ taṅsuḡ ed-lerin / töşkergülüğüüz çoğluğ yalın-lıḡ” (ETŞ 10/268-269)

tüptüz “dümdüz; apaçık”: “...itiglig yaratıglıg aya teg yap yazı *tüp tüz* közünür...” (AY 312/20-21), “*tüp tüz* tişleri, köp köni bodı sını, tep tegirmi et’özi, up uzun torlug eligi adakı ... bantatu kepez teg yup yumşak ulı ayası...” (MaitrGeng 11b/19-29; akt. Erdal, 1991, s. 66), “...edgüke ayıgka ilintürmedin yapşinturmadın atkaksızın *ap arig süp süzük tüp tüz* kılurlar.” (AY 293/19-22)

tüp tüzdem “dümdüz”: “...yeri yap yazı *tüp tüzdem* *ap arig süp süzök* erip...” (BuddhUig II 78; akt. Erdal, 1991, s. 66)

upuzun “upuzun”: “tüp tüz tişleri, köp köni bodı sını, tep tegirmi et’özi, *up uzun* torlug eligi adakı ... bantatu kepez teg yup yumşak ulı ayası...” (MaitrGeng 11b/19-29; akt. Erdal, 1991, s. 66)

yapyazı “çok boş, apaçık”: “... itiglig yaratıglıg aya teg *yap yazı* tüp tüz közünür...” (AY 312/20-21), “...yeri *yap yazı* tüp tüzdem *ap arig süp süzök* erip...” (BuddhUig II 78; akt. Erdal, 1991, s. 66)

yupyumşak “çok yumuşak”: “... arıg süzük *yup yumşak* lınhua çeçekke oḡsatı...” (AY 645/17-18), “tüp tüz tişleri, köp köni bodı sını, tep tegirmi et’özi, up uzun torlug eligi adakı ... bantatu kepez teg *yup yumşak* ulı ayası...” (MaitrGeng 11b/19-29; akt. Erdal, 1991, s. 66)

2.2. Karahanlı Türkçesi

DLT’de “ep” maddesi, “Te’kit ve obartma edatıdır. Bir şey fazla güzellikle vasıflandığı zaman söylenir. ‘اب اذكونانك ep edgü neṅ = ep eyi, gerçekten iyi nesne’.

Oğuzlar bembeyaz denecek yerde ‘ap ak’ derler.” biçimde açıklanmış; “üp” için de “Renkte te’kit edatıdır ‘اب ارنک üp ürüñg = ap ak’. Çiğilce.” karşılığı yer almıştır (Atalay, 1985, s. I-34). Benzer değerlendirme ve örnekler, EDPT’deki “ap/ep” maddesinde Hakaniye Türkçesi için kaydedilmiştir (Clauson, 1972, s. 3). Kaşgarlı, Oğuzca kaydıyla verilen *testegirme* “desdeğirmi” sözcüğünden hareketle Oğuzların kullandığı bu sözcüğün başındaki “tes” biçimbirimini “abartma edatı” olarak değerlendirmiş ve “kural dışı” olarak tanımladığı bu kullanımın “bütün Türk dillerinde” olduğu gibi aslında “sıfatı söylenen kelimenin ilk harfi alınıp” /b/ (ب) eklenerek yapılması gereğini dile getirmiştir. Eserde, bu tür sözcüklerin Oğuzcada /m/ (م) getirilerek yapıldığı, “koyu gök” anlamındaki sözcüğün Türklerde “köpkök”, Oğuzlarda ise “kömkök” biçiminde kullanıldığı belirtilmiştir. Kaşgarlı’ya göre Türkler, sözcüğün ilk harfi olan /k/ (ك)’yi /b/ (ب) ile birleştirerek “köpkök”; Oğuzlar ise bu sözcükteki /b/ (ب) sesini /m/ (م)’ye çevirerek “kömkök” demişlerdir. DLT’de “koyu sarı” anlamı verilen “sapsarığ” sözcüğünün, “sarığ”ın /s/ (س)’sinin alınıp /b/ (ب) ile birleştirilmesi yoluyla oluşturulduğu ve abartma yapıldığı dile getirilmiş, benzer örnekler “yapyazı” sözcüğü de eklenerek /b/ (ب) harfini /s/ (س)’ye çevirmenin kural olmadığı kaydedilmiştir (Atalay 1985, s. I-328, 329). Dikkat çekici başta bir nokta da DLT’de renk adlarıyla yapılan bu tür pekiştirmelerin hep *o rengin koyusu, daha koyu tonu* anlamıyla karşılanmasıdır.

Brockelmann, “ikileme” alt başlığında yer verdiği örnekleri beş maddede incelemiş; ikilemelerin sırasıyla ad, sıfat, sayı sözcükleri, fiil biçimleri ve zarf ile yapılanlarını değerlendirmiştir. Yazar göre Moğolcada olduğu gibi bütün Türk lehçelerinde, bu tür ikilemelerin basitleştirilmesiyle sıfatların çok rağbet gören pekiştirmeleri, özellikle ilk hecenin yinelenmesiyle oluşan renk adlandırmaları, *dudak ünsüzü p* ya da *son ses m* ile ortaya çıkmaktadır (Brockelmann, 1954, s. 371-374).

Hacıeminoğlu, “niteleme sıfatları” başlığı altında “pekiştirilmiş renk isimlerinin sıfat olarak kullanılması” alt başlığıyla verdiği örneklerde, bu tür sıfatların niteledikleri adların sıfat derecelerini kuvvetlendirdiğini ve “genellikle asıl sıfatın önüne getirilen bir hecelik ekleme ile” oluşturulduğunu belirtmiştir (Hacıeminoğlu, 1996, s. 61).

Dönem metinlerinden KB’de “kap kırmızı, kıp kırmızı, top tolu, tüp tüz, yap yaşıl” sözcükleri madde başı olarak gösterilmiştir (Arat, 1979b, s. 221, 251, 460, 480, 523). AKT’de “kap (II)” madde başı, “edat” karşılığı ile verilmiş (Borovkov, 2002, s. 143); KTR’de ise “kap kırmızı” sözcüğü, “kap (II)”; “tüp tüz” sözcüğü de “tüp (II)” madde başlarında yer almış ve örneklendirilmiştir (Ata, 2004, s. 422, 697).

Karahanlı Türkçesi dönemine ilişkin metin yayınlarının taranmasıyla belirlenen hece yinelemeli pekiştirmeler aşağıda sıralanmıştır:

epedgü “çok iyi”: *ep edgü* neñg (DLT I, 34-9)

kapkırmızı ~ **kapkırmızı** “kapkırmızı, siyah”: “ünin ötti keklik küler kapkırmızı / kırmızı ağzı kan teg kaşı *kap kırmızı*” (KB 76), “... bolur anıñ yüzi *kap kırmızı* ol öwke birle.” (KTR 30/57b1-2), “anda bir yıgaç bar *kap kırmızı*” (AKT 127, 13)

kıpkırmızı “kıpkırmızı”: “at üstem yarıklar bolur *kıpkırmızı* / kırmızı kızgı engler bolur yap yaşıl” (KB 2385)

kömkök ~ **köpkök** “gömgök, masmavi”: *kömkök* (DLT I, 328-20), *köpkök* (DLT I, 328-19)

sapsarığ “sapsarı”: *sap sarığ* (DLT I, 329-3)

testegirme “desdeğirmi, yusyuvurlak”: *testegirme* (DLT I, 328-11)

toptolu “dopdolu”: “ay himmet idisi ajun ol talu / talu oldaı er utu *top tolu*” (KB 3086)

tüptüz “dümdüz; düzgün; denk”: “amuğ barçasınğa bögüler sözi / tizip yinçüleyü amuğ *tüp tüzi*” (KB B11), “açan kim *tüp tüz* ılsa-miz anı...” (KTR 30/21b3), “barça *tüptüz* bolduğ teb aydılar” (AKT 17, 13)

üürüñg “apak”: *üp ürüñg* (DLT I, 34-17)

yapyaşıl “yemyeşil; koyu yeşil”: *yap yaşıl* (DLT III, 19-3), “at üstem yarıklar bolur ıp kıızıl / kıızıl kıızıgü eñgler bolur *yap yaşıl*” (KB 2385)

yapyazı “çok boş, epeyce açık yer”: *yap yazı* (DLT I, 329-10)

2.3. Harezmi-Altınordu Türkçesi

Hacıeminoğlu; “sıfatlar” başlığı altında “pekiştirme sıfatları” alt başlığıyla gösterdiği örneklerde, bu tür sözcüklerin “sıfatın önüne getirilen bazı kısaltılmış şekillerle” oluştuğunu belirtmiştir (Hacıeminoğlu, 1997, s. 69).

Ata; “ap ara” ve “sap sarıg” sözcüklerinde yer alan ilk heceleri, “pekiştirme sözcüğü” (1997, s. II-295; 1998, s. 199) ya da “pekiştirme edatı” (1998, s. 361) olarak değerlendirmiştir.

Erdem, Harezmi Türkçesi metinlerinde pekiştirme işlevinde kullanılan ve “ilk hece+p+kelime gövdesi” kalıbıyla kurulan “apara, sapsarıg, tüptüz, appak” gibi sözcüklerin ikileme ya da yineleme olarak değerlendirilemeyeceğini belirtmiştir. Yazara göre bu örnekler; iki sözcüğün birleşmesi yoluyla oluşmamış, “içeriklerini vurgulamak amacıyla morfolojik bir işlemin sonucu” ortaya çıkmıştır ve “ünlüleriyle ünsüzlerinin bir kısmı tekrar edilen bir tek unsur” niteliğindedir (Erdem, 2005, s. 191).

Harezmi-Altınordu Türkçesi dönemine ilişkin metin yayınlarının ya da kimi kaynak eserlerin taranmasıyla belirlenen hece yinelemeli pekiştirmeler aşağıda sıralanmıştır:

apak ~ **appak** “apak, bembeyaz”: *ap a* (Oğ. 231; EDPT, s. 3), “...egri boldı anıñ közi a boldı, *appa* boldı.” (ME 164-5)

apara “apara”: “Törtüni kün hem andağuk beşini kün *ap ara* boldı.” (KE 153v17-18), “Ol sâ‘at içinde batılar, Beşirniñ yüzi *ap-ara* boldı taı ol keçe vefatı boldı.” (NF 34-2), “...ara boldı, aramtul boldı, *ap ara* boldı.” (ME 164/4-5), “...türleyen rengleri taı *ap ara*.” (KT 417b/6-7), “ol ay yüzlüg yüzindin *apara* tün / yaruğ boldı tamâm toğmış meñgiz kün” (HŞ 4174)

ıpkıızıl “kıp kırmızı”: *ıp kıızıl* (Oğ. 166; EDPT, s. 579)

sapsarıg “sapsarı”: “Baar, yüzi mucâhide taı riyâzatdın *sap sarıg* bolmış.” (NF-148/15-16)

tupturuğ “dupduru”: “men ol bir *tup-turuğ* çeşme tig irdim / tilimde belgürür köñglümde barım” (HŞ 3469)

tüptüz “dümdüz”: “Yêrliki mey-gün bağırdın abuğı yaşıl kıızıl / Arası butağ yapurğaq tal çeçekler *tüp tüzi*” (KE 68r21)

2.4. Çağatay Türkçesi

Nevâyi, ML’de renk adlarıyla sıfatların “o andaki durumunun mübalağaya edilmesi ve o sıfatın yoğunluğunun artırılması” (pekiştirilmesi) için sözcüğün baş harfine /p/ ya da /m/ eklendiğini belirtmiştir. Nevâyi’ye göre bu örnekler arasında /p/’li biçimler daha

sıktır (Barutçu Özönder 1996, s. 178, 213): “Yana bir reng yâ bir şıfatnıñ hem-ol hâlîğa mubâlağa üçün anıñ evvelide ol harfîğa bir p yâ mim izâfe kılip ol şey’ğa zâyid kılırlar. p mişâli: ap aq, qap qara, kıp kızıl, sap sarıq, yup yumalaq, yap yassı, ap açuğ, çup çukur bu nev’ haylî hem tapılır. Mîm mişâli köm kök, yam yaşıl, bom boz.” (ML T778a/3-5).

Eckmann, “sıfatlar” başlığı altında değerlendirip “kuvvetlendirici tekrar” terimiyle adlandırdığı pekiştirilmiş sözcüklere dönem metinlerinden örnekler vermekle yetinmiştir (Eckmann, 2005, s. 79).

DTO’da, pekiştirilmiş sıfatların ilk heceleri madde başı olarak değerlendirilmiş, yinelenen bu hecelerle ilgili açıklamaların ardından (توب) için “toptogrı, tüptüz, toptoli”, (تیب) için “tiptik”, (ساپ) için “sapsarı” sözcükleri anlamlarıyla birlikte verilmiştir (Courteille, 1870, s. 220, 251, 333).

LÇ’de, madde başı olarak gösterilen “ساپ” sözcüğünün anlamlarıyla ilgili açıklamada; sözcüğün bir kullanımının da edat olduğunu kaydedilmiş, “sapsarı” sözcüğü ve “rengi tılâ kibi hürşid mişâl / sapsarı bir gül-i ra’ nâdur bu” beyti tanık olarak gösterilmiştir (Şeyh Süleyman Efendi-i Buharî, 1298, s. 177). Aynı eserde geçen madde başlarından “یاپ” için de “edatdır, yapyalız gibi” karşılığı verilmiştir (s. 289). Benzer örneklerden “toptogrı, tüptüz, toptoli” ise sözlükte doğrudan madde başı olarak gösterilmiştir (Şeyh Süleyman Efendi-i Buharî, 1298, s. 112).

Çağatay Türkçesi dönemine ilişkin metin yayınlarının ya da kimi kaynak eserlerin taranmasıyla belirlenen hece yinelenmeli pekiştirmeler aşağıda sıralanmıştır:

apaq ~ ap aq “apak, bembeyaz”: “yüzige sürtedür ol mâh-rû şanem şandal / ne hoş hoş avutadur ol yüzi *apaq* menî” (SD G324/8), *apaq* “ziyâdesiyle aq ve beyâz” (LÇ, s. 3), *apaqqine* “çokça ve güzelce beyâz” (LÇ, s. 3), *ap aq* (ML T778a/4), *ap aq* (San. 16v8 ~ *ap aq* 27v7; akt. Clauson, 1972, s. 3)

ap açuğ “apaçık”: *ap açuğ* (ML T778a/4)

bişbeter² “besbeter, çok kötü”: “bil ki dostlar yah kibi cismimni toñgurdı savuq/ Yağdın hem *biş beterdür* asru köydürdi savuq” (ŞHD 80b-1)

bom boz “bomboz”: *bom boz* (ML T778a/5)

bomboş “bomboş”: *bomboş* (ZnK, s. 226)

çupçukur “çok derin çukurluk”: *çup çukur* (ML T778a/4)

gög gömek: Senglah 307v18, 21; 308r07; 309v08, 09, 10 (akt. Kaçalın, 2011, s. 967, 7553 numaralı dipnot)

köm kök: “gömgök, masmavi”: *köm kök* (ML T778a/5), *köm kök* “masmavi” (DTO 477).

kölkömük “gömgök, masmavi”: *köl-kömük* “masmavi, lacivert” (AB, s. 93), *köl kömük*³ “Kâflar kâf-i ‘Arabidür bu dağı kömkök demekdür...” (LN 169b-13/14)

kapkara “kapkara”: “hiç kim cihânda körmedi oq yanı *kapkara* / hayrettedür min ol köz ü qaşnıñ qarasıdın” (LD 1443), “ba’ zıñ oşsay sin *kapkara* kulğa / kişi almas sini satıp pulğa” (MEM 16), *kap qara* (ML T778a/4), *kapkara* “simsiyah” (DTO, s. 392)

² Bodrogligeti (2001, s. 98), beyitte geçen *biş beterdür* sözcüğünü hece yinelenmesi ile yapılan pekiştirmeler arasında örneklemiştir. Karasoy (1998, s. 381) ise aynı beyitteki “biş” sözcüğü için “beş (5)” karşılığını vermiştir.

³ Sözcük için Kaçalın’de “açıklanması güç biçim” kaydı bulunmaktadır (Kaçalın, 2011, s. 967, 7553 numaralı dipnot)

kıpkırmızı “kıpkırmızı”: *kıp kırmızı* (San. 293r9; akt. Clauson, 1972, s. 579), *kıpkırmızı* “kıpkırmızı” (DTO, s. 443)

kıpkızıl “kıpkırmızı”: “*kıpkızıl* meyni körer-min cür’ada ay la‘l-leb / dāyimā cür‘a lebindin haddin aştı sormağım” (ŞHD 106a-9), “mindür min bağ ara şeh-i hūbān / yüzlerim *kıpkızıl* yana tībān” (MEM 37), “Ëy gül ki *kıpkızıl* bola-sen yüzi kaçıda / Ma‘lüm boldı bu ki yüzidin uyata-sen” (SD, Gazel 199/2), *kıp kızıl* (ML T778a/4)

sap sağ “sapasağlam”: *sap sağ* (ML 83:8; akt. Bodrogligeti, 2001, s. 97)

sapsarığ/sapsarı “sapsarı”: *sap sarığ* (San. 16v8; akt. Clauson, 1972, s. 3), *sap sarığ* (ML T778a/4), *sapsarı* (LÇ, s. 177), *sapsarı* “sapsarı” (DTO, s. 333)

ser-sebz “taptaze” “Sünbül-i zülfin tararda bolsa köp dir-min ilāh/ Tāze vü *ser-sebz* bolsun serv-i bustānım mininğ” (ŞHD 87b-5)

sopsavuk “sopsoguk”: *sopsavuk* “sopsoguk” (GüN 28/10)

tiptik “dimdik”: *tiptik* “dimdik” (DTO, s. 251)

tipting “denk, uyum içinde”: “bolsa me‘müm bir kişi, muni diñg / tursun oñg yan imām ile *tipting*” (MB 1061)

toptogrı “dosdogru, dümdüz”: “...bu arıknıñ bir guzarığa *toptogrı* oğ kildük.” (BN 107b), *toptogrı* “dümdüz” (DTO, s. 220), *toptogrı* “toptogrı, tüpdüz, tostogrı...” (LÇ, s. 112)

toptola “dopdolu”: “şūfi vü zāhid ü mollā ‘ışkdın bī-gānedür / ‘ışk derdi *toptoladur* bil biziñg meyhānemiz” (ŞHD 61b-8), “köñglüm hayālidin erür el-kışşa *toptola* / bir dem emen köñgül kebi hālī hayālidin” (SD G196/4)

toptolı “dopdolu”: *toptolı* “toştolı, ziyādesiyle tolı ve memlü, firāvān” (LÇ, 1298, s. 112), *toptolı* “dopdolu” (DTO, s. 220)

tüptüz “dümdüz”: “baş u arka boyunı *tüptüz* itinğ / her namāz işlerini siz tüzetinğ” (MB 751), “...arıkdın ötüp kilip Ribā-i Zavraq kintining yanığa *tüptüz* yirge tüşüldi.” (BN 106b), *tüptüz* “dümdüz” (DTO, s. 220), *tüptüz* “toptogrı, tostogrı” (LÇ, s. 112)

yam yaşıl “yemyeşil”: *yam yaşıl* (ML T778a/5)

yapyalğız “yapayalınz”: *yapyalğız* (LÇ, s. 289)

yup yumalağ “yusyuvurlak”: *yup yumalağ* (ML T778a/4)

yap yassı “yamyassı”: *yap yassı* (ML T778a/4)

yusyumrı “yusyumru”: *yusyumrı* (Sang. 343r2; akt. Bodrogligeti, 2001, s. 98)

2.5. Kıpçak Türkçesi

Dönem metinlerinden KK’de, sözcüklerdeki harflerin kurallı ya da işitmeye dayalı olarak değiştirildiği belirtilmiş, yalnız işitmeye dayalı olanların [hemze ve b (ب)] örneklenmesi aşamasında renk adlarının pekiştirilmesi konusuna değinilmiştir. Eserde, beyazın pekiştirilmesinde aslında “ap-ağ (اب اق)” olması gereken sözcüğün hemzenin /b/ (ب)’ye dönüştürülmesi ve /b/ (ب)’nin idgam edilmesi ile “appağ (ابقى)” biçimine sokulduğu; maviliğin pekiştirilmesinde aslında “köpkök (كبكك)” olması gereken biçimin /b/ (ب)’nin /m/ (م)’ye dönüştürülmesi ile “kömkök (كمكك)” olarak kullanıldığı ve yeşilin pekiştirilmesinde “yapyaşıl (يب يشل)” olması gereken kullanımın “yamyaşıl (يم يشل)” halini aldığı belirtilmiştir. Kırmızının pekiştirilmesine “kıp kızıl (قز ل)”, siyahın pekiştirilmesine “kapkara (قرا)”, dendiği belirtilerek renklerin pekiştirilmesinin “renk isminin ilk harfinin yanındaki ünlü ile birlikte alınarak sonuna bir b (ب) getirilmesi ve

renk isminin aynen söylenmesi” kuralıyla oluşturulacağı, “kıızıl (قزل) = kıpkızıl (قزل قىزىل) örneğiyle verilmiştir (Toparlı, Çögenli, Yanık, 1999, s. 3, 4).

Kİ’de “harflerin ziyade edilmesi ve mahalleri, harf-i bedel ve hazf, hareketin nakli ve teşdîd” başlığı altında “b harfinin ziyade edildiği mahaller” alt başlığında, sıfat olarak kullanılan renk adlarının pekiştirilmesi konusuna değinilmiştir. Eserde, “rengelâlet eden kelimeler de sakın olduğu halde arttırılmaktadır. Aynı zamanda kelimenin ilk harfi tekrar edilir.” açıklaması ile “(sarı), (sapsarı), (kıızıl), (kıpkızıl)” örnekleri kaydedilmiştir. Ayrıca bu biçimiyle sözcüğün “çok sarı, çok kırmızı gibi” abartmaya işaret ettiği, bu tür sözcüklerin kimisinde ise /b/ harfinin /m/ ile değiştirildiği belirtilmiştir. Aynı eserin “harflerin yekdiğerile tebdili meselesi” alt başlığında da bu değişim, “yabyaşıl” ya da “yapyaşıl” denilmesi gerektiği halde “yamyaşıl” denmesi örneği ile açıklanmıştır. Eserin sözlük bölümünde geçen “düp” maddesinin karşılığı olarak “ism-i tafdil ve mübalaga mukabilinde düz kelimesine ilave edilen bir kelime” açıklaması yer almakta, ayrıca “düpdüz” sözcüğü de tanımlanıp örneklenmektedir (Caferoğlu, 1931, s. 37, 144, 149).

Karamanlıoğlu; “sıfat” başlığı altında yer alan “pekiştirme” alt başlığı ile verdiği örneklerde, Kıpçak Türkçesindeki bu yapının “özellikle sıfat durumundaki renk isimlerinde” görüldüğünü belirtmiş, böyle bir pekiştirmenin sözcüğün ünlü ile biten ilk hecesinin ya da -ilk hece ünlü ile bitmiyorsa- ünlüye kadarki bölümünün sonuna /-p/ ya da /-m/ ünsüzlerinin eklenmesiyle yapıldığını kaydetmiştir (Karamanlıoğlu, 1994, s. 97).

Kıpçak Türkçesi dönemine ilişkin metin yayınlarının ya da kimi kaynak eserlerin taranmasıyla belirlenen hece yinelemeli pekiştirmeler aşağıda sıralanmıştır:

apağ ~ appağ “bembeyaz”: *apağ* “bembeyaz” (DM 9a/9, KMT 32b/13), *appağ* (Kİ 7), *appağdır* (TZ 85a-6), “*appağ* şakallıdır (sakalı bembeyazdır)” (KK 67b/5)

çepçevre ~ çöpçövre “çepeçevre”: *çepçevre* “çepeçevre” (BV; KTS, s. 48), *çöpçövre* “çepeçevre” (CC 60, 4; BV, KTS, s. 53)

düpdüz “dümdüz”: *düpdüz* (Kİ 47)

kapkara “kapkara”: *kapkara* (KK 4a/12), *kapkara* “kapkara, simsiyah” (DM 9a/13), *kapkara* “simsiyah” (KMT 33a/1), *kapkara* (Kİ 68), *kap karadır* (TZ 85a-6)

kıpkızıl “kıpkızıl, kıpkırmızı”: *kıpkızıl* (KK 4b/5), *kıpkızıl* “kıpkırmızı” (DM 9a/9, KMT 33a/1), *kıpkızıl* (Kİ 68, 71), *kıp kızıldır* (TZ 85a-6)

köbkök ~ köpkök ~ kömkök ~ könkök ~ künkök “gömgök, masmavi”: *köbkök* (Kİ 84), *köpkök* (KK 4a/8); *kömkök* (KK 4a/9), *kömkök* (Kİ 84), *kömkök* “masmavi” (DM 9a/11); *könkök* “masmavi” (DM 9a/11); *künkök* “masmavi” (KMT 33a/3)

sapsarı ~ şabşaru “sapsarı”: *şapşarı* “sapsarı” (DM 9a/11), *şapşaru* “sapsarı” (KMT 33a/2), *sapsarı* (Kİ 7)

sapsavuk “sopsoğuk”: *sapsavuk* (Kİ 56)

tepteñ “depdenk”: “...şol eliniñ iflâtı birle ikisin *tepteñ* bir mîzân birle atğay.’ dedi.” (KİN 39v:9 /40r:1)

tiptik “hareketsiz, sus pus; dimdik”: “aytma dip anı kişige aytma / turmas kim anı iştirse *tip-tik*” (GT 323/12-13), “...cevârihi turur tip ya’ni at üstünde tüp-tüz *tip-tik* turur bükülmeyin igilmeyin...” (MG 35b/1-2)

toptolu “dopdolu”: “eyle özden lañif ü hoş bustân / kim içi *top-tolu* gül ü reyhân” (GT 138/10-11)

tostoğru ~ tostoğrı “dosdoğru”: “...andın soñgra atıñgıni toğru çıkarğıl süñgini solıñga *tos-toğru* teşdid kılıp...” (MG 30b/5-6), “...anıñ birle ‘amel kılurlar ol topni *tos-toğrı* urmağ-lık turur...” (MG 109b/1-2)

tüptüz ~ düpdüz “dümdüz”: “...tağı barmağları *tüp tüz* bolğay sürter hâletde.” (İM 146b/8), “...cevârihi turur tip ya‘ni aţ üstünde *tüp-tüz* tip-tik turup bükülmeyin igilmeyin...” (MG 35b/1-2), “Kirişniñ içinde *düpdüz* ħalâş kılğay.” (KİN 42v:2-3)

yamyaşıl ~ yapıyaşıl ~ yemyeşil “yemyeşil”: *yamyaşıl* (KK 4a/10), *yamyaşıl* “yemyeşil” (KMT 33a/4), *yamyaşıl* (Kİ 91, 98); *yapyaşıl* (KK 4a/10); *yemyeşil* “yemyeşil” (DM 9a/11)

yapyazı “dümdüz çöl, ova”: *yap yazı* (İH 30)

2.6. Eski Anadolu Türkçesi

Bergamalı Kadri, MU’da “kıp kızıl, gömgök, kapkara, apak, yimyemiş, sapsarı” gibi örneklerle “ma‘lûm-ı ism-i tafzîl” başlığı altında değinmiştir. Yazara göre bu sözcüklerden “kıp kızıl”da kıp, kapkara’da kap, apak’da ap, edat-ı tafzîl”dir; *küskütük* ve *büsbütün* sözcüklerinde de *sîn*, *mîm* harfinin yerini tutmaktadır (MU 96/2-6). Bununla birlikte eserde örnek olarak verilen bir gazelin şerhi sırasında, beyitlerden birinde geçen *toptolu* sözcüğünden hareketle bu tür sözcüklerin yapılış kuralları üzerinde durulmuştur. Bergamalı Kadri; sözcüğün önce ilk harfine sonra harekesine bakılacağını, bu harf ve hareke ne olursa olsun o harfin ve harekenin aynen yazılacağını daha sonra sözcüğe “şıklet, ħiffet, şiddet üzre” telaffuz edilmesine göre sırasıyla “bâ, cezimli mîm, cezimli bâ” getirileceğini kaydetmiştir. Yazar, *toptolu* ve *gömgök*, sözcüklerinin yapılış biçimini ayrıntılı olarak anlatmış; *kapkara*, *kıp kızıl*, *yimyemiş*, *çımçık*, *sımsık* sözcüklerini de örnek olarak saymıştır. Eserde, kural gereği *siyâh* sözcüğünün *bâ* (ب) ile *sipsiyâh* biçiminde üstünlük belirtmesinin yanlış olduğu “belki” *simsiyâh* demek gerektiği ayrıca *ağ* sözcüğünün de *appağ* değil *apağ* biçiminde kullanılmasının doğru olduğu belirtilmiştir (MU 158/4-161/2) (Karabacak, 2002, s. 40, 61, 62).

Timurtaş; “sıfat” başlığı altında “sıfatlarda karşılaştırma, berkitme ve küçültme” alt başlığıyla yaptığı değerlendirmede, berkitme sıfatlarının bir bölümünün “sıfatın ilk hecesine *p*, *s*, *m*, *r* konsonantlarından birinin eklenmesiyle meydana gelen hecenin sıfat önüne getirilip birleştirilmesiyle” yapıldığını belirtmiştir. Yazar, bu tür sıfatlara “toptolu, düpdüz, çepçevre” örneklerini vermiştir (Timurtaş, 1994, s. 90).

Ergin, dönem metinlerinden DKK’de geçen “ap alaca, kap kıya, yapa yaluñuz” sözcüklerine, “ap, kap, yapa” maddeleri altında yer verirken aynı kuruluştaki “şapa sağ” sözcüğünü madde başı olarak göstermiştir (Ergin, 1991, s. 17, 166, 259, 320). Dilçin ise SN’de kullanılan benzer kuruluştaki “apañsuz, çepçevre, kapkaraşu-ğapkarşu, tupturu” sözcüklerini madde başı olarak almıştır (Dilçin, 1991, s. 586, 597, 618, 641).

Eski Anadolu Türkçesi dönemine ilişkin metin yayınlarının ya da kimi kaynak eserlerin taranmasıyla belirlenen hece yinelemeli pekiştirmeler aşağıda sıralanmıştır:

appağ ~ abbak ~ apağ “apak, bembeyaz”: “Ol deñizden ala çıka anları / Ola *abbak* ol kararmış tenleri” (YZ 802), “Beni-Adem bigi surette mutlak / Sakalı var kocalar gibi *appağ*” (Hikmet. 228; TS, s. 178), *apağ* (MU 96-2)

aparica “tertemiz”: “Rahmet suyuyla yudı gönlüm evin *ap-arica* / Hıdmet kapusundan ana sundı şükür ayagını” (YED 376/3)

apalaca “çok renkli, rengarenk”: “*Ap alaca* kalkanıñı virgil maña” (DKK D48-13)

apañsuz “apansız, ansızın, birdenbire”: “*Apañsuz* duru gel odasına var / Bulınur mı yirinde gör Nev-bahâr” (SN 2171)

büsbütün/bisbütün⁴ “büsbütün, tam, eksiksiz”: “Gördi gönlek *büs-bütün* yırtuğı yok / Âh kıldı ağladı döğündi çok” (YZ 148), *büsbütün* (MU 96-5)

çepçevre “çepeçevre, dört taraf, her taraf”: “Gügercini koyunında gizler idi / Toğan gibi *çepçevre* gözler idi” (SN 3323), “Kılıcı qorhıusundan rüy-ı gerdün / Olup durdu kamu *çepçevre* pür-hün” (CH 1171)

çımçık “saf, halis”: *çımçık* (MU 160-7)

çıpyalıncaq “çırçıplak, çırılçıplak”: “Biregü avratın *çıp yalıncaq* koçsa abdesti sır” (Tuh. Le. 250; TS, s. 903)

dipdiñsüz “sakinliğini büsbütün yitirmiş”: “Resül Hazreti bu sözü işidicek *dipdiñsüz* oldu” (Tuh. Le. 183, TS, s. 1165)

dosdoğru “dosdoğru, sağa sola sapmadan”: “...bu hilâf andadur kim it *dosdoğru* gitse ammâ sağından yâ solından yaña egilse...” (NH 116a/18-19)

düpdüz “dümdüz; aynı durumda; düzgün”: “Haremün uzunı üç yüz adımdur / İçi *düpdüz* ıvacuq aqça kımdur” (MŞ 87-2), “Bay u yoğsul kimsesi mefhüm degül / Kamu *düpdüz* kimsesi ma‘lüm degül” (GN 8799), “...sibistân boğazı yumşadur *düpdüz* eder...” (Müş M67b/9-10)

gömgök “yemyeşil”: “Ya‘ni kim ol döst rengin urınur / Yılda bir bu yir *gömgök* görünür” (GN 6345), *gömgök* (MU 96-2)

kaskatı “kaskatı, çok katı”: “Aña yâ kurşun gerek yâ mürdeseng / Yoğsa kaynar *kaskatı* olur hemçü seng” (GN 6650)

kapkara “kapkara”: “Bir kanadıyla bir ayacı tamâm / *Kapkara* köynidi anuñ vesselâm” (MT 4191), *kapkara* (MU 96-2)

kapkarasu ~ kapkarşu⁵ “tam karşı”: “Kara yüzlü Şa‘lük’ı *kapkarasu* / Turutdılar ol kavm ile qarışu” (SN 4903)

kapkaya “çok kaya bulunan, sarp”: “*Kap kayalar* başında yuva tutan / Kâdir ulu Tañrıya yakın uçan” (DKK D188/7-8)

kıpkızıl “kıpkırmızı”: “Görelî gözlerümüñ yaşını kim kanın ahar/ *Kıpkızıl* oldu ola mı ki hacildür tutağun” (KBD Gazel 511/4), “Vardı mumuñ yalıñına düşdi hış / *Kıpkızıl* od oldu vü key bişdi hış” (MT 4211), *kıpkızıl* (MU 96-2)

küskütük⁶: *küskütük* (MU 96-5)

sapasağ “sapasağlam”: “Hanum, oğlanuñ kırk günde yarası oñaldı, *şapa sağ* oldu.” (DKK D29/6-7)

şapşarı “sapsarı”: *şapşarı* (MU 96-2)

sımsık “sımsıkı”: *sımsık* (MU 160-7)

simsiyâh “simsiyah”: *simsiyâh* (MU 160-9)

⁴ Tarama Sözlüğü’nde, aynı beyitte geçen sözcük “bisbütün” biçiminde alınmış ve /b/ sesine esre konduğu belirtilmiştir (TS, s. 610).

⁵ Örneklenen “kapkarşu” sözcüğü, metinde nüsha farkı olarak gösterilmiştir.

⁶ Bir gramer kategorisine örnek olarak verilen sözcüğün anlamı, içinde geçtiği bir cümle örneği verilmemesi nedeniyle bağlamdan çıkarılamamıştır. *Küskütük* sözcüğü; Türkiye Türkçesinin ölçünlü dilinde, “çok sarhoş; çok sarhoş bir biçimde, çok sarhoş olarak” anlamlarında kullanılmaktadır (TDK, 2011, s. 1564).

toptolu ~ toptolu “dopdolu, büsbütün dolu”: “sâkî baña bir tolu şun illâ tomlar tolusın / ol toluylı *toptolu* şun uçdan içeyin beglere” (ADD 32-5), *toptolu* (MU 158-4), “...yirinden bir avuç toprak aldı, Nüh’un gözine saçdı. İki gözleri *toptolu* oldu...” (KEN 31b/5-6)

tupturu “dupduru, çok duru”: “Sözi hoş yüzi hüb aşı aru / Bir içim su bigiydi *tupturu*” (SN 2804)

yapa yaluñuz “yapayalınız, tek başına”: “...*yapa yaluñuz* kâfire at depdi, kılıç urdı.” (DKK D148-1)

yapyası “yamyası”: “Bir gürz ile işin bitirip *yapyası* eyledi” (Hamza. 13, 86; TS, s. 4308)

yimyeyil “yemyeyil”: *yimyeyil* (MU 96-2)

3. Hece Yinelenmesi ile Kurulan Pekiştirilmiş Sözcüklerin Tarihi Türk Yazı Dillerindeki Görünümü

Hece yinelenmesi ile kurulan pekiştirmelerin Türkçenin ilk yazılı ürünlerinden beri sıklıkla kullanıldığı bilinmektedir. Türkçenin tarihi yazı dillerinde belirlediğimiz bu pekiştirme örneklerinin bir arada verilmesi ile dönemsel karşılaştırmalar ve değerlendirmeler yapmanın daha olanaklı hale geleceği kanısındayız. Hece yinelenmesi ile kurulan pekiştirilmiş sözcüklerin Türkçenin tarihi yazı dillerinde örneklenen kullanımları, dönemsel karşılaştırmalar ve Türkiye Türkçesinin ölçünlü dilindeki biçimleri ile aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo: Hece Yinelenmesi ile Kurulan Pekiştirilmiş Sözcüklerin Tarihi Türk Yazı Dillerinde Belirlenen Örnekleri

Eski Türkçe	Karahanlı Türkçesi	Harezmi-Altınordu Türkçesi	Çağatay Türkçesi	Kıpçak Türkçesi	Eski Anadolu Türkçesi	Türkiye Türkçesi (TDK, 2011)
-	-	-	apaçığ	-	-	apaçık
apak		apağ appağ	apağ apağ	apağ appağ	apağ appağ abbak	apak
-	-	-	-	-	apalaca	-
apalçak	-	-	-	-	-	-
-	-	-	-	-	apañsuz	apansız
-	-	-	-	-	aparica	-
aparıg	-	-	-	-	-	-
-	-	-	bişbeter	-	-	besbeter
-	-	-	bomboş	-	-	bomboş
-	-	-	bomboz	-	-	bomboz
-	-	-	-	-	büsbütün bisbütün	büsbütün
-	-	-	-	çepçevre çöpçövre	çepçevre	çepeçevre
-	-	-	-	-	çımçık	-
-	-	-	-	-	çıpyalıncağ	çırılçırılak çırılçırılak
-	-	-	çupçukur	-	-	-
-	-	-	-	-	dipdiñsüz	-
-	epedgü	-	-	-	-	-
epesen	-	-	-	-	-	-

kapkara	kapkara kabkara	kapkara	kapkara	kapkara	kapkara	kapkara
-	-	-	-	-	kapkaraşu kapkarşu	-
-	-	-	-	-	kap kaya	-
-	-	-	-	-	kaskatı	kaskatı
kıpkızıl	kıpkızıl	kıp kızıl	kıpkızıl	kıpkızıl	kıpkızıl	kıpkızıl
-	-	-	kıpkırmızı	-	-	kıpkırmızı
-	kömkök köpkök	-	kölkömük göggömek kömkök	köpkök kömkök köñkök küñkök köbkök	gömgök	gömgök
köpköni	-	-	-	-	-	-
-	-	-	-	-	küskütük	küskütük
-	-	-	sapsağ	-	şapaşğ	sapasğlam
-	sapsarığ	sapsarığ	sapsarı sapsarığ	sapsarı şabşaru	sapsarı	sapsarı
sepsem	-	-	-	-	-	-
-	-	-	sersebz	-	-	-
-	-	-	-	-	sımsık	sımsıkı
-	-	-	-	-	simsiyâh	simsiyah
-	-	-	sopsavuk	sapsawuk	-	sopsoğuk
süpsüzük süpsüzök	-	-	-	-	-	-
teptegirmi	testegirme	-	-	-	-	-
-	-	-	tipting	tepteñ	-	-
-	-	-	tiptik	tiptik	-	-
toptolu	toptolu	-	toptola toptolı	toptolu	toptolu toptolı	dopdolu
-	-	-	toptogrı	tostogrı tostogrı	dosdogru	dosdogru
tuptutçı tuptuçı	-	-	-	-	-	-
-	-	tupturuğ	-	-	tupturu	dupduru
tüktümen	-	-	-	-	-	-
tüptüz	tüptüz	tüptüz	tüptüz	tüptüz düpdüz	düpdüz	dümdüz
tüptüzdem	-	-	-	-	-	-
upuzun	-	-	-	-	-	upuzun
-	üpürüñg	-	-	-	-	-
-	-	-	yapyalıñız	-	yapayaluñuz	yapayalñız
-	yapyaşıl	-	yamyaşıl yapyaşıl	yamyaşıl yapyaşıl yemyeşil	yimyeşil	yemyeşil
-	-	-	yapyassı	-	yapyaşşı	yamyassı
yapyazı	yapyazı	-	-	yapyazı	-	-
-	-	-	yupyumalak	-	-	yusyuvarlak
yupyumşak	-	-	-	-	-	-
-	-	-	yusyumrı	-	-	yusyumru

4. Sonuç

Bu çalışmada, Türkçenin tarihi yazı dillerinde kullanılan sözcüklerin hangilerinin hece yinelenmesi yoluyla pekiştirildiği ve bu sözcüklerin dönemlere göre ne tür

değişiklikler sergilediği incelenmeye çalışılmıştır. Çalışmadaki örnekler; tarihi lehçelerde verilmiş yazılı ürünlerin tamamının incelenmesiyle elde edilen, konuya ilişkin bütün sözcükleri kapsamamakla birlikte -her dönemin belli başlı eserleri öncelikli olmak üzere- elden geldiğince çok metnin ve çalışmanın taranmasıyla belirlenmiştir. Bu örneklerin değerlendirilmesi ile söz konusu pekiştirmelerin Türkçenin tarihi yazı dillerindeki kullanımına ilişkin aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

a) Genellikle sıfat ve zarfların açık olan ilk hecesinin ya da ilk ünlüye kadarki bölümünün yinelenerek belirli bir ünsüzle kapatılması ve böylelikle oluşan hecenin de o sözcüğe eklenmesi ile kurulan pekiştirilmiş sözcüklerin Türkçenin tarihi yazı dillerinde değişik biçimlerde kullanılabildiği; aynı dönemde, aynı sözcük için *m*, *p*, *r*, *s* ünsüzlerinden birden fazlasının ya da bunlar dışındaki ünsüzlerin tercih edilebildiği görülmüştür: ET *teptegirmi* ~ KHT *testegirme*, ÇT *toptogrı* ~ KT *tostogru/ tostogrı* ~ EAT *dosdogru*, ÇT *yapyassı* ~ EAT *yapyassı*; KHT *kömkök* ~ köpkök, KT *köpkök* ~ kömkök ~ köñkök ~ künkök ~ köbkök; ÇT *yamyası*, *yapyası*, KT *yamyası* ~ *yapyası* ~ *yemyeşil*. Bu yazı dilleri arasında özellikle Kıpçak Türkçesi, pekiştirmede kullanılan ünsüz çeşitliliği ve aynı sözcüğün değişik pekiştirilme biçimleri açısından dikkat çekicidir. Bununla birlikte söz konusu yazı dillerinden bugüne kadar değişmeden gelen örnekler de bulunmaktadır: ET *kapkara* ~ KHT *kapkara/kaḅkara* ~ HzT *kapkara* ~ ÇT *kapkara* ~ KT *kapkara* ~ EAT *kapkara* ~ TT *kapkara*; ET *kıpkızıl* ~ KHT *kıpkızıl* ~ HzT *kıpkızıl* ~ ÇT *kıpkızıl* ~ KT *kıpkızıl* ~ EAT *kıpkızıl* ~ TT *kıpkızıl*; ÇT *bomboş* ~ TT *bomboş*...

Pekiştirilmiş sıfat ya da zarfların yapımında kullanılan pekiştirme ünsüzlerinin Türkçenin tarihi yazı dillerindeki kullanımı, değişiklikler göstermektedir. Bu yazı dillerinden belirlenen örneklerden hareketle, söz konusu ünsüzler arasında büyük oranda /p/'nin tercih edildiği görülmüştür. Bu ünsüzler, kullanım sıklıklarına göre aşağıdaki dağılımı sergilemektedir:

ET: *p* ~ *k* (*apak*, *apalçak*, *aparığ*, *epesen*, *kapkara*, *kıpkızıl*, *köpköni*, *sepsen*, *süpsüzük/süpsüzök*, *teptegirmi*, *toptolu*, *tuptutçı/tuptuçu*, *tüptüz*, *tüptüzdem*, *upuzun*, *yapyazı*, *yupyumşak* ~ *tüktümen*)

KHT: *p* ~ *m* ~ *s* (*epedgü*, *kapkara/kaḅkara*, *kıpkızıl*, *sapsarığ*, *köpkök*, *toptolu*, *tüptüz*, *üpürüñg*, *yapyası*, *yapyazı* ~ *kömkök* ~ *testegirme*)

HzT: *p* (*apak/appak*, *kapkara*, *kıpkızıl*, *sapsarığ*, *tupturuğ*, *tüptüz*)

ÇT: *p* ~ *m* ~ *s* ~ *ş* ~ *r* (*apaçuğ*, *apak/apağ*, *çuçukur*, *kapkara*, *kıpkızıl*, *kıpkırmızı*, *sapsağ*, *sapsarığ/sapsarı*, *sopsavuk*, *tipting*, *tiptik*, *toptogrı*, *toptola/toptolu*, *tüptüz*, *yapyalız*, *yapyası*, *yupyumalak*, *yapyası* ~ *bomboş*, *bomboz*, *kömkök*, *yamyası* ~ *besbeter*, *yusyumrı* ~ *bişbeter* ~ *sersebz*)

KT: *p* ~ *m* ~ *s* ~ *ñ* ~ *n* ~ *b* (*apak/appak*, *çeçevre/çöpçövre*, *düpdüz*, *kapkara*, *kıpkızıl*, *köpkök*, *sapsarı/şaḅşaru*, *sapsawuk*, *tepteñ*, *tiptik*, *toptolu*, *tüptüz/düpdüz*, *yapyası*, *yapyazı* ~ *kömkök*, *yamyası/yemyeşil* ~ *tostogru/ tostogrı* ~ *köñkök* ~ *künkök* ~ *köbkök*)

EAT: *p* ~ *m* ~ *s* (*apak/abbak/apak*, *apalaca*, *apañsuz*, *aparıca*, *çeçevre*, *çıpyalıncağ*, *dipdiñsüz*, *düpdüz*, *kapkara*, *kapkaraşu/kaḅkarşu*, *kapkaya*, *kıpkızıl*, *toptolu/toptolu*, *tupturu*, *yapyası*, *şapaşag*, *şaḅşarı*, *yapayalunuz* ~ *çımçık*, *gömgök*, *sımsık*, *sımsiyâh*, *yemyeşil* ~ *büsbütün/bisbütün*, *dosdogru*, *kaşkatı*, *küskütük*)

b) Kimi pekiştirilmiş sözcüklerin aynısı ya da benzer biçimleri, Türkçenin diğer tarihi yazı dillerinde ve Türkiye Türkçesinin ölçünlü dilinde örneklenememiştir. Bu

açından özellikle Eski Türkçe döneminde pek çok özgün kullanım tanıklanmıştır: ET *apalçak, aparığ, epesen, köpköni, sepsem, süpsüzük/süpsüzök, tuptutçu/tuptuçu, tüktümen, tüptüzdem, yupyumşak*; KHT *epedgü*; ÇT *çupçukur, köl kömük/gög gömek, sersebz, yupyumalak*; EAT *ap alaca, ap arıca, çımçık, çıpyalıncağ, dipdiñsüz, kapkarasu/kapkarşu, kap kaya*.

Tarihi yazı dillerinin ancak birinde belirlenebilen sözcüklerden Çağatay Türkçesi dönemine ilişkin *kölkömük* “*gömgök, masmavi*” sözcüğü için “açıklanması güç biçim” kaydı bulunmaktadır (Kaçalın, 2011, s. 967, 7553 numaralı dipnot). Bu dönemde örneklenen *ser-sebz* “*taptaze*” sözcüğünde ise *sebz* (< *Far.*) “*yeşil*” sözcüğü, /r/ sesi kullanılarak pekiştirilmiştir. EAT döneminde örneklenen *kapkaya* “*çok kaya bulunan, sarp*” sözcüğünde, bir ad pekiştirilmiş; *çıpyalıncağ* “*çırçıplak, çırılçıplak*” örneğinde de pekiştirme hecesi, *çiplak* sözcüğü yerine aynı anlamdaki *yalıncağ* “*çiplak, üryan, cascavlak*” (TS, s. 4244) sözcüğüne getirilmiştir.

c) Türkiye Türkçesinin ölçünlü dilinde “m, p, r, s” ünsüzlerine bir ünlü ya da ünsüzün eklenmesiyle biçimlenen pekiştirme örneklerinin (çepeçevre, yapayalınız, çırılçıplak vb.) Türkçenin tarihi yazı dillerinde bu sesleri almadan da kullanılabildiği belirlenmiştir: KT *çepçevre/çöpçövre* ~ EAT *çepçevre* ~ TT *çepeçevre*; ÇT *sapaşğ* ~ EAT *şapa şağ* ~ TT *sapasağlam*; ÇT *yapyalınız* ~ EAT *yapa yaluñuz* ~ TT *yapayalınız*; EAT *çıp yalıncağ* ~ TT *çırçıplak/çırılçıplak*.

d) Türkçenin tarihi yazı dillerine ilişkin metin yayınlarının dizin ya da sözlük bölümlerinde, çalışmamız kapsamında değerlendirilen sözcüklerin gösterimi bir tutarlılık sergilememektedir. Hece yinelenmesi ile kurulan pekiştirilmiş sözcükler, kimi yayınlarda madde başı olarak verilirken kimi çalışmalarda ise genellikle sıfat ve zarfların yinelenerek bir ünsüzle kapatılan ve ön hece niteliği taşıyan bölümleri madde başı yapılmış; pekiştirilen sözcük, bu maddenin altında gösterilmiştir. Bu yayınlarda, yinelenen hecelere karşılık olmak üzere “*edat, pekiştirme edatı, pekiştirme sözcüğü*” gibi açıklamalara yer verildiği, aynı hecenin tekrarlandığı ya da bir karşılık olmaksızın doğrudan pekiştirilmiş sözcük örneğinin kaydedildiği görülmektedir. Biz, bu tür sözcüklerin metin yayınlarının sözlük ya da dizin bölümlerinde madde başı olarak gösterilmelerinin daha doğru olacağını düşünüyoruz.

Kaynakça ve Kısaltmalar

- Abik, A. D. (2005), *Meyveler Münazarası-Doğu Türkçesi*, Seçkin Yayıncılık Dilbilimi Serisi: 9, Ankara. [MEM]
- _____ (2010a), Derleme Sözlüğü’nde İkinci Kelimesinin Başında s- Bulunduran Tekrarlar ve Başka Seslerle Benzer Diğer Tekrarlar, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, XVII (1), 1-27, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.
- _____ (2010b), “(İsim1+II/+IU) (İsim2+II/+IU)” Kuruluşundaki İkilemeler, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, XVII (2), 1-20, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.
- Ağakay, M. A. (1988), Türkçede Kelime Koşmaları, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1954*, 97-104, TDK Yayınları: 152, Ankara.
- Akkuş M. (1995), *Kitab-ı Gunya*, TDK Yayınları: 592, Ankara. [KG]
- Arat, R. R. (1979a), *Kutadgu Bilig I Metin*, TDK Yayınları: 458, Ankara. [KB]

- _____ (1979b), *Kutadgu Bilig III İndeks* (Haz. K. Eraslan, O. F. Sertkaya, N. Yüce), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 47, Seri IV: A12, İstanbul.
- _____ (1991), *Eski Türk Şiiri*, TTK Yayınları: VII. Dizi-Sa. 45b, Ankara. [ETS]
- Aslan, Ü. (2009), *Ubeydullah Han (Ö. 1539) Şairi Şânî ve Türkçe Divanı*, Palet Yayınları, Konya. [SD]
- Ata, A. (1997), *Nâşirü'd-dîn bin Burhânü'd-dîn Rabgûzi Kışâşü'l-Enbiyâ, I. Cilt: Giriş-Metin-Tıpkıbasım, II. Cilt: Dizin*, TDK Yayınları: 681: 1-2, Ankara. [KE]
- _____ (1998), *Nehcü'l-Ferâdis III (Dizin-Sözlük)*, TDK Yayınları: 518, Ankara.
- _____ (2004), *Türkçe İlk Kur'an Tercümesi (Rylands Nüshası) (Giriş-Metin-Notlar-Dizin)*, TDK Yayınları: 854, Ankara. [KTR]
- Atalay, B. (1945), *Ettuhfet-üz-Zekiyye fil-Lûgat-it-Türkiyye*, TDK Yayınları: C. II. 21, İstanbul. [TZ]
- _____ (1985), *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi I*, TDK Yayınları: 521, Ankara. [DLT]
- _____ (1986a), *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi III*, TDK Yayınları: 523, Ankara.
- _____ (1986b), *Divanü Lûgat-it-Türk Dizini "Endeks"*, TDK Yayınları: 524, Ankara.
- Banguoğlu, T. (1986), *Türkçenin Grameri*, TDK Yayınları: 528, Ankara.
- Barutçu Özönder, F. S. (1996), *Muḥâkemetü'l-Luğateyn (İki Dilin Muhakemesi)*, TDK Yayınları: 656, Ankara. [ML]
- Bilgin, Azmi (1996), *Nazmü'l-Hilâfiyyat Tercümesi*, TDK Yayınları: 663, Ankara. [NH]
- Bodrogligeti, A. J. E. (2001), *A Grammar of Chagatay*, Languages of the World/Materials 155, Lincom Europa, Muenchen.
- Brockelmann, C. (1954), *Osttürkische grammatik der İslamischen litteratursprachen Mittelasiens*, Brill, Leiden.
- Borovkov, A. K. (2002), *Orta Asya'da Bulunmuş Kur'an Tefsirinin Söz Varlığı (XII.-XIII. Yüzyıllar)* (Çev. H. İ. Usta, E. Amanoğlu), TDK Yayınları: 811, Ankara. [AKT]
- Caferoğlu, A. (1931), *Abû Hayyân Kitâb al-İdrâk li-lisân al-Atrâk*, Evkaf Matbaası, İstanbul. [Kİ]
- _____ (2011), *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, TDK Yayınları: 260, Ankara. [EUTS]
- Cemiloğlu, İsmet (2000), *14. Yüzyıla Ait Bir Kısas-ı Enbiyâ Nüshası Üzerinde Sentaks İncelemesi*, TDK Yayınları: 602, Ankara. [KEN]
- Clauson: G. (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford University Press. [EDPT]
- Courteille, M. P. de (1870), *Dictionnaire Turk-Oriental*, A L'imprimerie Impériale, Paris. [DTO]
- Çağatay, S. (1978), Uygurcada Hendiadyoinler, *Türk Lehçeleri Üzerine Denemeler*, 29-66, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.
- Demircan, Ö. (2001), *Türkçenin Ses Dizimi*, Der Yayınları: 183, İstanbul.

- Dilçin, C. (1991), *Mes'ūd Bin Aḥmed Süheyl ü Nev-Bahār İnceleme-Metin-Sözlük*, AKM Yayını-Sayı 51, Ankara. [SN]
- Eckmann, J. (1988), Türkçede -raq, -rek ekine dair, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1953*, 49-52, TDK Yayınları: 149, Ankara.
- _____ (2004), *Nehcü'l-Ferâdis, Uşmaḥlarınṅ Açuq Yolu (Cennetlerin Açık Yolu) I: Metin, II: Tıpkıbasım* (Yay. S. Tezcan ve H. Zülfikar), TDK Yayınları: 518, Ankara. [NF]
- _____ (2005), *Çağatayca El Kitabı* (Çev. G. Karaağaç), Akçağ Yayınları: 456, Ankara.
- Ediskun, H. (2005), *Türk Dilbilgisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Erbay, F. (2008), *W. Radloff'un "Opit slovary Tyurkskih nareçiy" Adlı Eseri ve Eserde Geçen Çağatay Türkçesine Ait Kelimelerin İncelenmesi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Erdal, M. (1991), *Old Turkic Word Formation a Functional Approach to the Lexicon. Volume I-II*, Otto Harrassowitz, Wiesbaden.
- _____ (2004), *A Grammar of Old Turkic*, Brill, Leiden-Boston.
- Erdem, M. D. (2005), Harezmi Türkçesinde İkişemeler ve Yinelemeler Üzerine, *Bilig*, 33, 189-225, Ankara.
- Ergin, M. (1980), *Kadı Burhaneddin Divanı*, İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 2244, İstanbul. [KBD]
- _____ (1989), *Dede Korkut Kitabı I Giriş-Metin-Faksimile*, TDK Yayınları: 169, Ankara. [DKK]
- _____ (1991), *Dede Korkut Kitabı II İndeks-Gramer*, TDK Yayınları: 219, Ankara.
- Gabain, A. von (1988), *Eski Türkçenin Grameri* (Çev. M. Akalın), TDK Yayınları: 332, Ankara.
- Gencan, T. N. (2001), *Dilbilgisi*, Ayraç Yayınevi, Ankara.
- Grönbech, K. (1992), *Kuman Lehçesi Sözlüğü Codex Cumanicus'un Türkçe Sözlük Dizini* (Çev. K. Aytaç), Kültür Bakanlığı Yayınları/1396, Ankara. [CC]
- Hacıeminoğlu, N. (1996), *Karahanlı Türkçesi Grameri*, TDK Yayınları: 638, Ankara.
- _____ (1997), *Harezmi Türkçesi ve Grameri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 3405, İstanbul.
- _____ (2000), *Kutb'un Husrev ü Şirin'i ve Dil Hususiyetleri*, TDK Yayınları: 573, Ankara. [HS]
- Hamilton, J. R. (1998), *İyi ve Kötü Prens Öyküsü* (Çev. V. Köken), TDK Yayınları: 682, Ankara. [İKPÖ]
- Hatiboğlu, V. (1972), *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, TDK Yayınları: 364, Ankara.
- _____ (1973), *Pekiştirme ve Kuralları*, TDK Yayınları: 372, Ankara.
- _____ (1981), *Türk Dilinde İkileme*, TDK Yayınları: 328, Ankara.
- İmer, K., Kocaman A., Özsoy A. S. (2011), *Dilbilim Sözlüğü*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul.
- İnce, A. (2000), *Cem Sultan Cemşid ü Hurşid*, TDK Yayınları: 744, Ankara. [CH]
- İzbudak, V. (1936), *El-İdrâk Haşiyesi*, Devlet Basımevi: İstanbul. [İH]

- Kaçalin, M. S. (2011), *Niyāzī Nevāyī'nin Sözlere ve Çağatayca Tanıklar, El-Luğātu'n-Nevā'iyye ve'l-İstişhādātu'l-Cağatā'iyye*, TDK Yayınları: 1027, Ankara. [LN]
- Karaağaç, G. (1997), *Lutfi Divanı (Giriş-Metin-Dizin-Tıpkıbasım)*, TDK Yayınları: 687, Ankara. [LD]
- Karabacak, E. (2002), *Bergamalı Kadri, Müyessiretü'l-Ulûm*, TDK Yayınları: 801, Ankara. [MU]
- Karamanlıoğlu, A. F. (1989), *Seyf-i Sarâyî Gülistan Tercümesi*, TDK Yayınları: 544, Ankara. [GT]
- _____ (1994), *Kıpçak Türkçesi Grameri*, TDK Yayınları: 579, Ankara.
- Karasoy, Y. (1998), *Şiban Han Dîvânı (İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım)*, TDK Yayınları: 614, Ankara. [SHD]
- Kasapoğlu Çengel, H. (2005), *Kırgız Türkçesi Grameri Ses ve Şekil Bilgisi*, Akçağ Yayınları: 700, Ankara.
- Kaya, C. (1994), *Uygurca Altun Yaruk (Giriş, Metin ve Dizin)*, TDK Yayınları: 607, Ankara. [AY]
- Korkmaz, Z. (2003), *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, TDK Yayınları: 827, Ankara.
- _____ (2010), *Gramer Terimleri Sözlüğü*, TDK Yayınları: 575, Ankara.
- Mazıoğlu, H. (1974), *Ahmed Fakih Kitābu Evsāfi Mesācidi's-Şerife*, TDK Yayınları: 399, Ankara. [MŞ]
- Müller, H. G. (2004), *Reduplikationen im Türkischen morphophonologische untersuchungen*, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden.
- Nadelyayev, V. M.; Nasilov, D. M.; Tenişev, E. R. ve Şçerbak, A. M. (1969), *Drevnetyurskiy Slovar*, Izdatel'stvo Nauka, Leningrad. [DTS]
- Orak, B. (1995), *Lutfi'nin Gül ü Nevruz'u Gramer İndeksi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir. [GÜN]
- Oral Seyhan, T. (2004), *Zahîrû'd-dîn Muhammed Bâbü'r Mîrza, Mübeyyen der Fıkh (Giriş-Metin-Dizin-Tıpkıbasım)*, Çağrı Yayınları: 83, İstanbul. [MB]
- Önler, Z. (1990), *Celâlüddin Hızır (Hacı Paşa) Müntahab-ı Şifâ I Giriş-Metin*, TDK Yayınları: 559, Ankara. [MüŞ]
- Özmen, M. (2001), *Ahmed-i Dâ'î Divanı C. I: Metin-Gramer-Tıpkı Basım, C. II: Dizin*, TDK Yayınları: 775/1-2, Ankara. [ADD]
- Öztopçu, K. (2002), *Kitâb fi 'İlm an-Nuşşâb*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 34, İstanbul. [KİN]
- Öztürk, R. (2007), *Özbek Türkçesi, Türk Lehçeleri Grameri* (Ed. Ahmet B. Ercilasun), 291-354, Akçağ Yayınları: 886, Ankara.
- Sağol, G. (1993), *Old Turkish and Persian İnter-linear Qur'an Translations I: An İnter-linear Translation of the Qur'an İnto Khwarazm Turkish, İntroduction, Text, Glossary and Facsimile (Part I: İntroduction and Text)*, Sources of Oriental Languages & Literatures 21, Turkish Sources XIX, The Department of Near Eastern Languages & Civilizations, Harvard University. [KT]
- Swift, B. L. (1963), *A Reference Grammar of Modern Turkish*, Mouton & Co., Bloomington.

- Şeyh Süleyman Efendi-i Buhârî (1298), *Lûgat-i Çağatay ve Türkî-i ‘Osmânî*, Türk Dilleri Araştırmaları C. 13, Kitap Matbaası, İstanbul. [LÇ]
- Thackston, Jr. W. M. (1993), *Zahiruddîn Muhammad Babur Mirza, Baburnama, Part One: Fergana and Transoxiana, Part Two: Kabul, Part Three: Hindustan*, Sources of Oriental Languages & Literatures 18, Turkish Sources VI, The Department of Near Eastern Languages & Civilizations, Harvard University. [BN]
- Tamir, F. (2007), Kazak Türkçesi, *Türk Lehçeleri Grameri* (Ed. Ahmet B. Ercilasun): 429-480, Akçağ Yayınları: 886, Ankara.
- Tatçı M., *Yûnus Emre Dîvânı*, www.kulturturizm.gov.tr adresinden 24 Ağustos 2012 tarihinde edinilmiştir. [YED]
- Taş, İ., *Yûsuf ve Zelihâ*, www.kulturturizm.gov.tr adresinden 24 Ağustos 2012 tarihinde edinilmiştir. [YZ]
- TDK (1972), *Divanü Lûgat-it-Türk Dizini*, TDK Yayınları: 368, Ankara.
- TDK (2009), *Tarama Sözlüğü I-VIII*, TDK Yayınları: 212/1-8, Ankara. [TS]
- _____ (2011), *Türkçe Sözlük*, TDK Yayınları: 549, Ankara.
- Timurtaş, F. K. (1994), *Eski Türkiye Türkçesi XV. Yüzyıl Gramer-Metin-Sözlük*, Enderun Kitabevi, İstanbul.
- Topaloğlu, A. (1989), *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Toparlı, R. (1992), *İrşâdü'l-Mülük ve 's-Selâtin*, TDK Yayınları: 555, Ankara. [İM]
- _____ (2003), *Ed-Dürretü'l-Mudiyye fi'l- Lügati't-Türkiyye*, TDK Yayınları: 836, Ankara. [DM]
- Toparlı, R., Çögenli: M. ve Yanık, N. H. (1999), *El-Kavâninü'l-Küllîyye li Zabti'l-Lugati't-Türkiyye*, TDK Yayınları: 728, Ankara. [KK]
- _____ (2000), *Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugâlî*, TDK Yayınları: 763, Ankara. [KMT]
- Toparlı, R., Vural, H. ve Karaatlı, R. (2003), *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, TDK Yayınları: 835, Ankara. [KTS]
- Tuna, O. N. (1986), Türkçenin Sayıca Eş Heceli İkilemelerinde Sıralama Kuralları ve Tabîî Bir Ünsüz Dizisi, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1982-1983*, 163-228, TDK Yayınları: 527, Ankara.
- Uğurlu, M. (1987), *Münyetü'l-Ğuzât*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 676, Ankara. [MG]
- Vámbéry, Á. (1862), *Abuska, Csagatajtörök Szógyűjtemény*, Pest: Emich Gusztáv M. Akad, Nyomdász Betüivel. [AB]
- Vardar, B. (2002), *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, Multilingual, İstanbul.
- VATEC-Projekt, *Vorislamische alttürkische Texte*.
- Yastı, M. (2007), Türkçe Deyimlerde Geçen İkilemelerin Ses ve Şekil Özellikleri, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 21, 51-87, Konya.
- Yavuz, K. (1991), *Şeyhoğlu Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulemâ (İnceleme-Metin-İndeks)*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını-Sayı: 39, Ankara. [KKü]
- _____ (2000), *Âşık Paşa Garib-nâme II/1-II/2*, TDK Yayınları: 764/2, Ankara. [GN]

- _____ *Gülşehri'nin Mantıku't-Tayrı (Gülşen-nâme) Metin ve Aktarma*, www.kulturturizm.gov.tr adresinden 24 Ağustos 2012 tarihinde edinilmiştir. [MT]
- Yüce, N. (1988), *Mukaddimetü'l-Edeb (Giriş, Dil Özellikleri, Metin, İndeks)*, TDK Yayınları: 535, Ankara. [ME]
- Yücel, B. (1995), *Bâbü'r Dîvânı*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını Sayı: 81, Ankara. [BD]
- Zenker, J. T. (1866), *Türkisch-arabisch-persisches Handwörterbuch, Erster Band*, Verlag von Wilhelm Engelman, Leipzig. [ZnK]

